

Brug af sange i nationsopbygningen

INGE ADRIANSEN

Ph.D. i Nordisk Folkemindvidenskab, adjungeret professor i kulturhistorie ved Syddansk Universitet og tidl. museumsinspektør ved Sønderborg Slot

Foto: Martin Bo Nørregaard

I takt med opblomstringen af de nye nationalstater i løbet af 1800-tallet skulle folkelig fællessang og fædrelandssange vise sig at blive et yderst virksomt middel til at understøtte udviklingen af en særlig national identitet hos befolkningerne, og de har spillet en større rolle for den nationale vækkelse og selvforståelse i Danmark end i mange andre lande.

Som de andre nationale symboler er også fædrelandssangene blevet strakt, vendt og drejet og brugt til modsatrettede formål. De har været brugt som livskraftige og medrivende symboler på dansk fællesskab, men fædrelandssange kan – i lighed med salmer – ikke bedømmes alene ud fra lyriske kvaliteter, og selvom de kan være skrevet ud fra personlige oplevelser, må dette ikke kunne spores direkte. En ægte, national fællessang skal kunne synges af hvem som helst, og det er afgørende, at sangens “jeg” altid fremtræder som identisk med fællesskabets “vi”. Fædrelandssange af denne art er enestående midler til gruppeidentifikation og agitation, fordi den syngende kan hensættes til et særligt rum. Rim og rytme og forestillingen om at være en del af fællesskabet er med til at skabe tryghed i den syngende og smelter i bevidstheden sammen til en enhed, der fremstår som en sandhed.

I det følgende vil der blive sat fokus på, hvordan den folkelige fællessang udviklede sig gennem 1800- og 1900-tallet. Det vil endvidere blive undersøgt, hvordan fædrelandssange og den folkelige fællessang gjorde og gør sig gældende i de fire udbredte sangbøger, Højskolesangbogen, Arbejdersangbogen, Den blaa Sangbog samt Kongesangbogen.

Fædrelandssange udvikles som begreb

Med fremvæksten af dansk identitetsfølelse i begyndelsen af 1800-tallet opstod et behov for fædrelandssange. Hidtil havde repertoireet for fællessang gennem 1700-tallet stort set kun bestået af salmer og viser af fortællende eller lyrisk art. Der var i det offentlige rum ikke behov for anden sangbar lyrik, da der ikke blev sunget fællessange af betydning bortset fra i kirker, skoler og københavnske klubber. I 1801, hvor Slaget på Reden den 2. april fremkaldte mange patriotiske udtryk, så man imidlertid de første tilløb til tilblivelsen af egentlige fædrelandssange også af lyrisk art. Der blev skrevet talrige lejlighedsdigte, især opildnende krigssange udsprunget af den aktuelle kamp, men også hyldester til den "livsalige Fred" (Lyngby, 2001, 36). I digtene blev der udtrykt forestillinger om et patriotisk fællesskab mellem helstatens indbyggere, og nogle af teksterne blev også oversat til tysk.¹ Sangene anvendtes ved mindehøjtideligheder eller blev fremført som solosange fra teaterscenen i patriotiske forestillinger, og de kunne for en kort tid også høres på gaden. I sangene mødtes to begrebsverdener, idet fyrstetroskaben fremstod side om side med den nye borgerdyd, der sigtede på at skabe det bedst mulige samfund for alle borgere (Heiberg, 2001, 81). Mødet mellem de to verdener var ikke uproblematisk, og ingen af de talrige patriotiske hyldester til kongen og helstaten, der blomstrede frem i 1801, blev til holdbare fædrelandssange.

Det var først med befæstelsen af en dansk identitetsfølelse i løbet af 1800-tallet, at der opstod et behov for fædrelandssange og sangbøger. I 1818 blev der udskrevet en konkurrence om en dansk "nationalsang". Initiativet kom fra officerskorpset ved de tropper, der deltog i besættelsen af dele af Frankrig efter Napoleonskrigenes ophør. Der blev indsendt 59 bidrag, og heraf blev de 44 trykt året efter i publikationen *Dan. Samling af Fædrelandssange* (1829). Det var første gang, at begrebet "fædrelandssange" anvendtes i en bogtitel (Conrad, 1991, 217). Hovedtemaerne i sangene var konge, fædreland og danskerne – i nævnte rækkefølge, og heri ligger forklaringen på disse sanges manglende popularitet i eftertiden. Teksterne afspejlede enevældens tankegods og den gamle samfundsorden, mens de klassiske danske fædrelandssange, der først blev digtet efter gennemførelsen af folkestyret i 1849, kun i yderst beskednen grad beskæftiger sig med kongen (Conrad, 1991, 196).

Imidlertid er det ikke indlysende, hvilken form for danskhed der blev hyldet med afsyngelsen af danske sange, da den såkaldte sangskat rummer sange, der

---

1 Kaptajn W.H.F. Abrahamson "Vi Alle dig elske, livsalige Fred!" findes i tysk gendigtning "Glückseliger Friede, wir huldigen Dir" trykt i *Sam[m]lung von patriotischen und gesellschaftlichen Gesängen. Flensburg 1802*, jf. Lyngby, 2001, 37.

er meget forskellige i tone og indhold. Spørgsmålet er søgt besvaret gennem en analyse af 125 trykte sangbøger fra perioden 1832-1870, udført af den schweizisk-fødte, australske germanist Hans Kuhn. Hans indgående undersøgelse af de 40 hyppigst forekommende sange i sangbøgerne fra den ovennævnte periode viser, at det er umuligt at karakterisere dem entydigt. Her er både krigeriske og fredelige viser, sange, der hylder kongen og sange, der priser folkestyret. Der er rent tilbageskuende sange og fremadrettede tekster. Der er tidløse sange og sange med helt aktuelt sigte, som i tidens løb har fået en tidløs karakter (Kuhn, 1990, 257-260). Det er meget vanskeligt at karakterisere fædrelands-sange ud fra deres indhold, derimod kan man forsøge at gøre det ud fra deres funktioner. Det er gjort i 1884 af Jacob Davidsen, der havde udgivet en sangbog i 1840'erne og oplevet den periode, hvor den folkelige fællessang var blevet befæstet. Han påpegede som et vigtigt træk, at en fædrelandssang både skal fortolke og opildne kærlighed til fædrelandet, og at dette kan ske

... ved at fremhæve det Lands Fortrin og Naturskønheder, hvor ens Vugge stod, maaske dvæle ved enkelte smukke historiske Minder til Opmuntring og Efterligning og overhovedet i Form og Indhold være saaledes digtet, at den tiltaler Enhver uden Hensyn til Stand eller Alder, men fremfor Alt, at den kan hævde sin vækkende og begeistrende Kraft under alle Tidens Omskiftelser. (Davidsen, 1884, 94)

Såvel krigeriske som helt fredelige sange er omfattet af denne brede definition, hvor det afgørende er, at sangen fremhæver landets fortrin og favner over indbyggernes kulturelle og sociale forskelle.

Udviklingen af folkelig fællessang som fænomen tog for alvor fart fra 1840'erne. Det var primært sange om fædrelandet, dets historie, landskab og befolkning, der blev sunget i fællesskab af en gruppe mennesker. Blandt grundtvigianere er der knyttet en oprindelsesmyte til den nationale fællessang. Den skulle være opstået i forbindelse med Grundtvigs offentlige forelæsninger "Mands Minde", som blev afholdt på Borchs Kollegium i København i 1838, da censuren over ham var blevet ophævet. Her fortalte Grundtvig det sidste halve århundredes historie, således som han havde oplevet den. Den 17. oktober afholdtes den 34. forelæsning, hvor han fortalte om Englandskrigene og Peter Willemoes, der blev berømmet for mod og dristighed og fremstod som legemliggørelsen af kærlighed til fædrelandet. Grundtvig sluttede sit foredrag med at fortælle om Willemoes' heldedød i kampen ved Sjællands Odde i 1808 og citerede sin indskrift på mindestøtten over de faldne. Slutordene lyder således: "Danske af Tunge, af Æt og af Id,/ Thi skal de nævnes i løbende Tid,/ Fædrenes værdige Sønner". Der var helt stille, da Grundtvig tav, men så kom

der et uventet efterspil på foredraget, som bevirkede, at denne dag, 17. oktober 1838, ofte omtales som den folkelige fællessangs fødselsdag (Bak, 1977, 22). Tilhørerne begyndte spontant at synge Grundtvigs sang om Willemoes, "Kommer hid, I piger små!", som et genmæle på det fremførte. En af tilhørerne, Frederik Barfod, skrev allerede dagen efter en lang, begejstret artikel til *Kjøbenhavnsposten* om foredraget og den vekselvirkning med sang, som her var blevet praktiseret. Efter at have forsøgt at gengive hovedtrækkene af foredraget sluttede Barfod således:

Men, endnu er min Fortælling ikke endt; thi jeg maa endnu give Dem et glædeligt Bevis paa, at Nordens Aand ikke er uddød, at den endnu lever kraftig hos dens Sønner og kun behøver at anslaaes, behøver kun et vinget Ord fra den begejstrede Taler, for at blive sig selv og sin Glæde over sig selv bevidst. Da Grundtvig steg ned fra Talerstolen, afsang de forsamlede Tilhørere Willemoes' Vise for ham. De bragte ham hans egen Sang som Takkehymne, hin stolte Kæmpevise, ved hvilken vi saa længe studsede, indtil Weyse satte sin dejlige, dybt gribende Melodi til den og fra Papiret bragte den paa vore Læber. Og det var uden Forudtafte, at denne Kæmpevise blev afsungen; Trangen dertil fyldte hver Sjæl, da Grundtvig havde udtalt, og der behøvedes kun en enkelts Opfordring, for at den tætte Masse med den elskede Skjald og Lærers egne Ord skulde bringe ham sin hjærtelige Tak. Og behøver jeg at skildre Dem Klyngens Stemning under og efter Sangen, da Grundtvig dybt bevæget atter besteg Katederet og bragte os sin Tak? (Kjøbenhavnsposten 1838, nr. 288. Her efter Grundtvig, 1877, s. XI)

De fleste af tilhørerne var akademikere eller studenter, der kom fra dannede hjem i København og givetvis ofte havde sunget og spillet. Men dette var ikke en sang, der skulle opleves fra tilskuerbænken eller opføres for et publikum. Her var hverken kunstner eller publikum, og man sang ikke *for* hinanden, men *med* hinanden ud af den samtidige virkelighed. Det har tilsyneladende virket så selvfølgelig og snublende nært.

Karl Bak, forfatter til *Højskolesangbogens historie* og en af de kyndige på den folkelige sangs forudsætninger, har anført, at det både er rigtigt og forkert at betegne 17. oktober 1838 som den dag, den folkelige fællessang fødtes. Det er rigtigt, at det var noget nyt og epokesættende, at der opstod en vekselvirkning, således at fællessang blev et gensvar på det talte (og levende) ord. Det betød dog ikke, at alle foredrag fra da af blev indledt eller afsluttet med fællessang, men spiren var lagt til en skik, der blev til en livskraftig tradition (Bak, 1977, 23).

Folkelig fællessang gennem 1800-tallet

Skikken med at synge fædrelandssange gruppevis ville givetvis også have fået et gennembrud uden denne episode, da den hænger nøje sammen med den kulturelle og politiske udvikling i Danmark. Men der er ingen grund til at betvivle Grundtvigs store betydning for udviklingen af en særlig dansk tradition for afsyngelse af fædrelandssange i forbindelse med foredrag og vækkende taler. Hans betydning er meget markant i kraft af de talrige sange, han har skrevet. I 1839 blev der stiftet et folkeligt historisk selskab, "Danske Samfund", som påtog sig at udgive hæfter med viser og sange, og de to første hæfter kom allerede i 1840. Frem til 1848 udkom der fem hæfter med 102 sange, hvoraf de 42 var skrevet af Grundtvig, og det var især fædrelandshistoriske sange (Bak, 1977, 27). Der var således i en snæver, men meningsdannende del af befolkningen skabt grobund for folkelig fællessang.

Ved sprogfesten på Skamlingsbanken i 1844 var der mellem talerne både fællessang og korsang med fædrelandssange, blandt andre blev "Der er et yndigt Land" fremført af Studenter-Sangforeningen fra København. Dette var med til at gøre sangen populær, og den fik herefter nærmest karakter af nationalsang. Studentersangerne var indirekte med til at udbrede den folkelige sang, fordi deres korsange omhandlede temaer som sproget, historien, naturen og den nordiske mytologi, der var fælles med fædrelandssangene (Ørbæk Jensen, 1996, 343f).

I den første danske højskole, der blev grundlagt i Rødding i 1844, blev fædrelandssange en fast del af den daglige undervisning, og mange elever satte pris på at være med til at synge disse sange. Her blev de bekræftet i fællesskabet, og sangen kunne også udtrykke energi og kampvilje. Fra højskolerne kom fællessangen til at brede sig til andre skoleformer og videre ud i samfundet. I et brev fra 1859 fortælles om fællessangens betydning som opløftende element. Det er skrevet af den 21-årige højskolelærer P. Boisen, som først havde været lærer på Rødding og var skiftet til den nyoprettede højskole i Uldum. Denne højskole var langt mere primitiv i enhver henseende end Rødding, men der var også positive ting at berette, blandt andet om elevernes sangglæde:

Men her er til Gengæld noget, som manglede i Rødding, og det er Liv; det er langt fornøjeligere at arbejde her. Eleverne er vadmelsklædte Bønderkarle, ikke nær saa fine som dem i Rødding. Her er 37. Jeg synger paa Kraft med dem, og de brøler med, saa det dunder; jeg formaner dem til, at de endelig maa synge fra Leveren, selvom de ikke kan gøre det bedre end Nattens Ugler. I Skolestuen er der altfor lavt til Loftet; Tobaksrøgen og Dampen af de mange Mennesker

samler sig under Bjælkerne og drypper ned igen; allerværst er det paa Katederet, saa jeg undertiden maa tage Regnkappe paa; men det gør ingenting; her er Stemning og altid godt Humør – det er Hovedsagen. (Skovmand, 1960, 158)

Den tradition for folkelig fællessang, som var ved at udvikles, fik sit gennembrud med Treårskrigen (1848-1850), hvor der blev skrevet talrige sange til opildning af kampånden og til brug både ved fronten og i hjemmene. Selvom Treårskrigens nationale opflammen i nogen grad var en stråild, satte den sig dog varige spor, blandt andet i krigstidens mange lejlighedssange. J.P. Trap, der arbejdede i kabinetssekretariatet, har skildret, hvorledes den nationale vækkelse og folkelige fællessang var nært forbundet i foråret 1848:

Det var paa denne Tid, at de danske Fædrelandssange begyndte at lyde gennem vore Gader i Aftenstunden af store Skarer, der dels hørte til de nys udskrevne Soldater, dels ogsaa til andre Folkeklasser, der var grebne af Fædrelandets truende Stilling og af Begeistring for den forestaaende Kamp. Nu begyndte Folkeviser at blive udbudne til Salg. Den første noget nær var vel Kaalunds Sang til det danske Folk: Opmand Dig, Du Danske! (Tarp, 1966, 42f)

Uden for de officielle rammer i foredragssale og skolestuer blev der også sunget, det skete både i hjemmets skød og i kammeraters lag. Her var det ikke fædrelandssange, men mere jævne og underholdende sange, der anvendtes (Dam-Jensen, 1999, 12). De kunne spænde fra skillingsviser, kærlighedssange og sjofle sange til revy- og andre døgnviser samt politiske sange fra sidste del af 1800-tallet. Såvel præster som skolelærere og andre folkeoplysere lagde dog stor vægt på at få "forædlet" de rå instinkter i den almue, der havde fået stemmeret med indførelsen af folkestyret i 1849. I denne forædlingsproces var den nationale fællessang et godt redskab. Det følte af afgørende betydning at få vakt en bred forståelse for, at folkestyret krævede borgernes medansvar for samfundet og almenvellet. Denne forståelse kunne hjælpes på vej gennem oplysende foredrag, men den kunne også synges ind i bevidstheden, så den kom til at ligge som en ubevidst viden, en "førforståelse". Når man deltog i fællessangen, blev man en del af en syngende skare, som gjorde sangens ord til sine egne.

Gennem 1800-tallet kom folkeskolens lærere til at spille en betydelig rolle for udbredelsen af den nationale fællessang. Med skoleloven af 1814 var sang blevet indført som fag i folkeskolen, men mange skoler havde allerede tidligere haft sang på timeplanen. Der var ikke blot særskilte sangtimer, men også morgensang, og desuden anvendtes fællessang såvel i dansk- som historietimerne, og bibelhistoriske sange indgik i kristendomsundervisningen. Folkeskolelære-

ren blev herved den centrale figur i formidlingen af folkelige sange. Overalt på landet fungerede han som degn i kirken, og fra 1880'erne var han undertiden også leder af lokale sangkor. Samtidig blev repertoire udvidet med et stort antal nye folkelige sangbare melodier af samtidige komponister (Clausen, 1958, 200). Her kom især A.P. Berggren, der blev sanginspektør i 1859, til at spille en central rolle med sine talrige udgivelser af sange til skolebrug med melodier af Schulz, Weyse med flere.

National fællessang gennem 1900-tallet

Den nationale fællessang bestod uantastet frem til 1950'erne med to blomstringsperioder, en kortere periode i forbindelse med afstemningstiden og Genforeningen 1919-1920 og en ny opblomstring i det første besættelsesår. Der har næppe været noget andet tidspunkt, hvor fornemmelsen af (skæbne)fællesskab var så udbredt i befolkningen, og i landets mange tusinde foreninger, som idrætsklubber, husmoderforeninger, haveforeninger, politiske foreninger og ungdomsforeninger, begyndte og sluttede man hvert møde med en fællessang. Det var muligt, fordi der var et intakt beredskab i form af et aktiv kendskab til danske sange (Berggren, 1998, 33). Ved at synge danske fædrelandssange blev mødedeltagerne bekræftet i forestillingen om eksistensen af et reelt fællesskab på tværs af alt, hvad der normalt skilte i samfundet.

Under krige og i krisetider har fædrelandssange i særlig grad været anvendt aktivt. Det er næppe tilfældigt, at to af de væsentligste udgivelser om danske fædrelandssange blev udgivet henholdsvis lige efter Første Verdenskrig og under den tyske besættelse. Dansk lærerforeningen udsendte i 1920 *Danske Fædrelandssange*, redigeret af Ingeborg Simesen. Hun fortæller i forordet, at arbejdet med den danske sangskat havde været hende selv "til patriotisk Opbyggelse, til Oprejsning og til Beskæmmelse, til Glæde og til Sorg..." Det var hendes håb, at bogen kunne vække noget af den samme bølgegang i andre sind, og at den ville finde vej ind i skoler og på seminarier, "hvor Fremtidens Dansk lærere opdrages til at gøre deres store Gerning ude i det danske Folk" (*Danske Fædrelandssange*, 1920, s. 6.)

I sommeren 1940 blev danske sange et af tidens vægtigste udtryk for viljen til sammenhold og åndelig modstand. Den ypperligste fortolker af danske sange var den lyriske tenor Aksel Schiøtz. Hans grammofonpladeindspilninger med Mogens Lorentzens nyskrevne "Mor Danmark" og Helge Rodes "Som en rejselysten flåde" blev solgt i meget store oplag. Man samlede om dem, lyttede til dem og sang selv med under afspilningen. Aksel Schiøtz optrådte ved utallige lejligheder over hele landet og blev et symbol på dansk kultur og tiljuble som få. Han var med til at synge følelsen af national samhørighed ind i

befolkningen og fremmede derved folks lyst til at bruge sang som en national manifestation (Gravesen, 1977, 275).

Der er aldrig udgivet så mange sanghefter og sangbøger som i de første besættelsesår, og de fleste af dem havde ordene "Danmark" eller "Dansk" i titlen (Borup Jensen, 1992, 202). Forsiderne var smykket med billeder af Dannebrog, vikingeskibe, en lærke over en kornmark, en kæmpehøj, et sejskib eller lurer. Det var danskhedens datidige kernesymboler, som her blev udtrykt i billeder, og indholdet i sangbøgerne knyttede sig tæt til den eksisterende tradition. Der er næppe heller blevet sunget mere i landets historie end i det første besættelsesår. Der var et indlysende behov for at besinde sig på sin kulturarv, og det skete ved at søge national selvbekræftelse og genfinde tryghed. Velegnet her til var den nationale brugslyrik, der rummede sange om et folkeligt fællesskab baseret på sprog, historie og traditioner og kristendommen. Derfor strømmede folk til møder, hvor der var lejlighed til at synge danske sange.

Fællessangstraditionen kulminerede med den såkaldte alsang. Det var samtidens betegnelse for store friluftssangstævner, der foregik over det meste af landet i sommeren og efteråret 1940. Det hele startede i Aalborg på initiativ af Anker Hansen, formanden for Sammenslutningen af Arbejdersangkor (Elmstrøm Nielsen, 2011, 82). Han fik byens øvrige sangkor med på et arrangement over fire aftener med sanglektioner, hvor korene efter norsk forbillede skulle virke for forsangere for publikum. Ideen var at lære folk at synge og at præsentere ældre og nyere, danske og nordiske sange. Til trods for regnvejrdeltog der 1500 personer i den første alsangsaften den 4. juli. Som taler og konferencier havde arrangørerne efter et afbud fra overdirigenten for de samvirkende jyske sangforeninger henvendt sig til en af byens præster, Axel Bang. Denne havde ordet i sin fulde magt, var utraditionel og som aktiv FDF'er vant til at tale opildnende til ungdommen. Bang drejede arrangementet fra primært at være tænkt som en sangaften til i højere grad at blive en national vækkelsesaften. I sin tale kritiserede han modernismen og hyldede det folkefællesskab, som kom til udtryk både i Rigsdagens samling og i fællessang: "Lad det høres, at det er Familien Danmark, som synger til Mor Danmarks pris!" (*Jyllands-Posten* 28. august 1940. Her efter Elmstrøm Nielsen, 2002, 11).

Bangs succes som mødeleder var så overvældende, at han fortsatte ved de næste aftener med alsang, hvor det blev nationalpædagogik og ikke sangpædagogik, der dominerede. Ugen efter mødte der 6.000 op, og den 23. juli kom der 8.000 personer. Denne aften indeholdt Bangs tale hyldester både til den jævne befolkning og til kongen, som blev fremhævet som en del af det folkelige fællesskab. Med Aalborg som forbillede bredte alsang sig over hele landet med rivende hast. Præster, folkeskole- og højskolelærere og andre med tilknytning til grundtvigianske miljøer arrangerede friluftsmøder over hele

landet, hvor de fremmødte sang fædrelandssange efter uddelte sanghefter. Arrangørerne sørgede for, at medlemmer af lokale sangkor med skolede stemmer var fordelt som forsangere over hele mødepladsen, så sangen kunne "løfte sig fri og glad". Alsangsmøderne havde stort set samme indhold over hele landet. Det var friluftsmøder med Dannebrogflag og fædrelandssange, garneret med et par korte taler om fædreland og historie, og oftest sluttede de med afsendelse af en telegrafisk hilsen til kongen.

Kulminationen på alsangsbevægelsen blev nået den 1. september 1940, hvor der fandt 208 sangstævner sted på samme tid over hele landet. Ifølge dagspressen var der denne dag samlet omkring trekvart million danskere, der deltog i national fællessang. Danmarks Radio transmitterede fra alsangsstævnet i Fælledparken, der havde samlet omkring 150.000 og således var det største møde, der hidtil var foregået i landet. I Frederiksberg Have var samlet 40.000, i Gentofte 15.000 og i Aalborg 35.000 (Elmstrøm Nielsen, 2002). Klokken 18 stemte alle deltagerne på sangstævnerne over hele landet i med afsyngelsen af Grundtvigs "Moders navn er en himmelsk lyd", hvor strofen om modersmålet som hjertesproget, "løs er al fremmed tale", virkede særlig stærkt i situationen. Også Grundtvigs "Kærlighed til fædrelandet" var blandt de anvendte sange ved friluftsmøderne.

Alsangsbevægelsen var et udtryk for den grundtvigske forestilling om eksistensen af en folkelig-kulturel enhed (Borup Jensen, 1992, s. 204). Heri fremstod befolkningen som et åndeligt fællesskab, der gennem fædrelandssangene udtrykte et ubrydeligt tillidsforhold til nationen og en tro på dens overlevelse. Der var heller ingen tvivl hos besættelsesmagten om karakteren af denne bevægelse. Det var et politisk og ideologisk udtryk for modvilje mod besættelsesmagten, og det tyske mindretals presse var stærkt kritiske over for alsangstævnerne og gik så vidt, at man analyserede indholdet af de enkelte sange. Bl.a. rejstes der kritik over afsyngelsen af Ingemanns vise om Holger Danske, "I alle de riger og lande". Kritikken førte til, at friluftsmøder blev forbudt i Sønderjylland, men alsangen kunne i formindsket målestok fortsætte i forsamlingshuse, skoler og præstegårde (Elmstrøm Nielsen, 2011, 84f. og Gravesen, 1977, 275).

Friluftsmøderne med alsang ophørte med vinterens komme og blev ikke genoptaget i nært samme omfang i 1941. På dette tidspunkt var tiden ved at løbe fra de rent symbolske udtryk for modstanden mod besættelsesmagten. Imidlertid kom alsangsbevægelsen til at sætte sig markante spor på lidt længere sigt. Mange nyere sange og melodier havde vundet udbredelse gennem alsangstævnerne og blev brugt ved folkelige møder under resten af besættelsen. Det gjaldt for eksempel Johannes V. Jensen og Thorvald Aagaards: "Hvor smiler fager den danske kyst", Helge Rode og Carl Nielsens "Som en rejselysten flåde", Kai Hoffmann og Carl Nielsens "Den danske sang" samt Mogens Lo-

rentzen og Knudåge Riisagers: "Mor Danmark". Alsangen var i høj grad med til at udbrede og befæste de melodier, som komponister som Oluf Ring, Carl Nielsen, Thomas Laub og Thorvald Aagaard havde skabt i de første årtier af 1900-tallet. De nyere sange og melodier om det danske land, folk og fællesskab blev nu – også i kraft af Aksel Schiøtz – til en vigtig del af den nationale kulturarv (Gravesen, 1977, 276).

Siden 1950'erne har det danske samfund været præget af en økonomisk, kulturel og social modernisering, som ofte betegnes med samlebegrebet moderniteten. Den har bevirket, at der ikke i samme grad som tidligere findes et fælles værdigrundlag, og dette forhold svækker på afgørende vis brugen af nationale fællessange. Men andre former for fællessange overlever udmærket, og i en del af dem bliver der formidlet kulturelle budskaber, der tilsyneladende har lige så stor betydning for det moderne menneske, som fædrelandssangene havde for et par generationer siden.

1972 blev det år, hvor den folkelige fællessang fik en betydelig renæssance, og mange af de traditionsrige, men hengemte fædrelandssange blev sunget med en ny glød, ikke mindst i forbindelse med demonstrationer og debatmøder arrangeret af anti-EF-kampagnen. Her blev kampsangen for de dansksindede sønderjyder i 1890, "Det haver så nyligen regnet", tillagt en helt ny fortolkning og aktualitet. To fællessangstraditioner – henholdsvis med politiske sange og fædrelandssange – blev anvendt ligeværdigt i forskellige sammenhænge på venstrefløjen.

Den nationale og den politiske fællessangstradition bliver ofte opfattet som modsætninger, da sangene i den første tradition rummer forestillingen om et ideelt fællesskab på tværs af alle samfundsmæssige skel, mens sangene i den anden tradition tager udgangspunkt i den reelle, økonomiske ulighed og kampen for det daglige brød. Den nationale sangtradition rummer imidlertid også politiske holdninger, selvom de er mere skjulte. De to sangtraditioner kan trives side om side, og socialistiske sange og fædrelandssange er blevet anvendt jævnsides på arbejderhøjskoler, i socialdemokratiske kredse og i de ældre udgaver af *Arbejdersangbogen*. Derimod er der ikke nogen særlig tradition for at bruge socialistiske sange i de kredse, der normalt anvender *Folkehøjskolens Sangbog* flittigt. Det er ikke tilfældigt, at Jeppe Aakjær her kun er repræsenteret med sine tilbageskuende sange om bondelivets lyksalighed, ikke med sine kampsange.

Undertiden kan de to sangtraditioner kollideres, og dette skete for eksempel i forbindelse med euro-afstemningen i 2000. Et flertal af de danske vælgere stemte nej til forslaget, der var fremlagt af regeringen Nyrup Rasmussen. Det var et klart politisk nederlag, og det var en synligt berørt statsminister, der

mødtes med sine partifæller i landstingssalen på Christiansborg, da afstemningsresultatet forelå. Han holdt her en kort tale og sluttede med en opfordring til national samling og foreslog en sang, "der kan samle os alle". Derpå sang statsministeren for på Oskar Hansens "Når jeg ser et rødt flag smælde", og forsamlingen faldt ind.² Sangen skildrer arbejderbevægelsens selvforståelse i begyndelsen af 1920'erne, og den handler om "min verden, mit folk og min sag", men derimod ikke om "mit land". Den er skrevet til et DSU-stævne i 1923, hvor der endnu ikke havde været en socialdemokratisk ledet regering i Danmark, og mange arbejdere følte sig endnu ikke som fuldgyldige medlemmer af samfundet. Denne følelse blev først befæstet et årti senere, da Socialdemokratiet for anden gang havde dannet regering. Den styrkede selvforståelse og nye identitetsfølelse kom hurtigt til udtryk i en ny sang, "Danmark for folket", skrevet af Oskar Hansen i 1934.

"Når jeg ser et rødt flag smælde" er en sang med en særlig symbolkarakter i den socialdemokratiske bevægelse, men næppe i den øvrige del af den danske befolkning. Ganske vist hentyder den, i lighed med egentlige fædrelandssange, til slægters striden imod en fjern fremtids mål og rummer en varm hyldest til flaget, men her er der tale om den internationale socialismes røde fane og ikke Dannebrog. Dette er antagelig årsagen til, at sangen ikke anvendes i skolerne og først blev optaget i Højskolesangbogen i 1989, og alene af den grund er den ikke blevet almeneje i den brede del af befolkningen. Euro-afstemningen viste, at den danske befolkning var splittet på et afgørende spørgsmål om landets fremtid. I denne situation havde der været brug for, at statsministeren var forsanger på en bredt samlende – ikke en partipolitisk – fællessang. De kritiske kommentarer i dagbladene i de efterfølgende dage viste klart, at fællessange fortsat var et symbol, der blev tillagt betydning.

I løbet af 1990'erne er danske fædrelandssange blevet taget i anvendelse som protest mod antidemokratiske sammenslutninger. I Nørre Sundby og i Kværs havde danske nazister erhvervet ejendomme i boligkvarterer, hvor naboerne ikke ville acceptere de nye naboer. En fredelig, men markant protest kom til udtryk ved, at naboerne mødtes hver eneste aften foran de uønskede naboers bolig og sang fædrelandssange, blandt andet "I alle de riger og lande" og "Jeg elsker de grønne lunde". Ofte sluttede man af med at synge den fra besættelsesårene populære sang, der symboliserede modstandskampen: "Altid frejdig, når du går". Gennem den nationale fællessang bekræftede de protesterende deres indbyrdes samhørighed, udtrykte opbakning til det demokratiske samfund og markerede, at de danske nazister havde stillet sig selv uden for fællesskabets værdinormer. De stilfærdige, men vedvarende sanglige ytringer endte med at give resultat, for både i Nørre Sundby og Kværs valgte nazisterne

2 Indslaget blev bragt af DR-TV.

at sælge deres boliger. Fædrelandssange kan således fortsat – i visse politiske sammenhænge – fortsat være brugbare som middel til aktivering.

Højskolesangbogen

I de første 50 år i folkehøjskolens historie blev der anvendt mange forskellige sangbøger, og en fælles sangbog for folkehøjskolerne fandtes ikke. På Rødding Højskole, hvor der var fællessang på skemaet helt fra begyndelsen i 1844, fik eleverne dikteret sange som skriveøvelser. På denne måde skabte de deres egne sanghefter med "den danske Nationalpoesi", som forstander Wegener udtrykte det. Teologer med nær tilknytning til Grundtvig, som hans svigersøn P.O. Boisen og Kristian Køster, udgav trykte visebøger fra 1840'erne til 1860'erne. Under Første Slesvigske Krig udsendte Boisen i 1849 *Nye og gamle Viser af og for Danske Folk*. Det blev den mest betydningsfulde sangbog i midten af 1800-tallet og opnåede at udkomme i ni udgaver med i alt 50.000 eksemplarer. Men efter nederlaget i 1864 var en række af de heroiske sange ikke længere brugbare, og sangbogen genoptryktes ikke (Dam-Jensen, 1999, 14).

Efterhånden stod det klart, at folkehøjskolerne havde brug for deres egen sangbog med sange, der afspejlede højskolens behov og ideologiske virke. I første omgang blev der skabt et sangværk bestående af tre forskellige sangbøger, der blev udgivet i et nært samarbejde mellem tre af de førende danske folkehøjskoler: Askov, Testrup og Vallekilde. H. Nutzhorn og Ludvig Schrøder på Askov udgav *Historiske sange* i 1872 med såvel sagnhistoriske og mytologiske som nyere historiske sange. Den anvendtes flittigt i historieundervisningen, hvor der blev sunget sange for at fæstne navne og begivenheder i hukommelsen. Det var langt fornøjeligere at synge de historiske fakta ind i bevidstheden end at indøve dem ved traditionel lektielæren (Bak, 1977, 53f). Året efter udgav C. Bågø og Jens Nørregaard på Testrup: *Nordiske fædrelandssange og folkesange*. Bogens første afsnit handlede om Norden, og den indeholdt alle slagsangene fra skandinavismen sammen med mange nyere fædrelandssange. I 1874 udgav Vallekilde-forstanderen Ernst Trier *Sange for den kristne folke-skole*, der indeholdt sange og salmer til belysning af de forskellige livsaldre og årstidernes indvirkning på menneskene.

I disse tre sangbøger fremstod Danmark som et fordums helterige, der havde behersket et langt større territorium end i samtiden, og som et kristent land præget af et organisk folkefællesskab. Sangværket afspejlede også følelsen af nær forbindelse til de nordiske broderlande, og det sproglige fællesskab kom til udtryk i brugen af bolle-å og små begyndelsesbogstaver i navneord. Askovbogens sange om de oldtidsmyter og -sagn, der havde været med til at præge folket, førte uvilkårligt til den konklusion, at hvad Danmark var, kunne det at-

ter blive. I Testrupbogen spillede følelsen af fællesskab med de øvrige nordiske lande en central rolle, og det er ikke tilfældigt, at den århundredgamle nære forbindelse mellem hertugdømmerne og kongeriget er helt usynlig. I Vallekildebogen var et jævnt og muntert virksomt liv på jord med den levende bekendelse af kristentroen det centrale tema. Det var i høj grad Grundtvigs digte, der prægede de tre sangbøger. 53 % af sangene i Askovbogen, 20 % i Testrupbogen og 77 % i Vallekildebogen stammede fra Grundtvig (Bak, 1977, 59).

Tilsammen udgjorde de tre sangbøger et folkeligt sangværk, der afspejlede den fortidsfortolkning og nationale selvforståelse, der rådede i store dele af dansk højskoleverden. De udvalgte sange var med til at forme den historieopfattelse og det billede af Danmark og danskhed, der gennem folkehøjskolerne blev formidlet ud i samfundet. Ordningen af sangene efter deres indhold lagde spiren til den senere tematiske inddeling af sangene i Højskolesangbogen.

I 1891 blev "Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler" grundlagt, og denne udkom i 1894 med *Sangbog udgivet af foreningen for højskoler og landbrugsskoler*. Førsteudgaven rummede 506 sange, hvoraf omkring 75 % stammede fra de tre forgængere. Den nye højskolesangbog var inddelt i temaer, åndelige sange og salmer, hjem og skole, folkeliv og modersmål, historiske sange, Danmark, de nordiske lande og folkesange. Hermed var hoveddrammen om indholdet angivet, og den kom til at bestå gennem et århundrede. Højskolesangbogen (dette blev den populære betegnelse) slog hurtigt an, og næste udgave blev udsendt allerede i 1896 og en tredje udgave i 1899. Med den syvende udgave i 1913 fik sangbogen titlen *Folkehøjskolens Sangbog* og blev forsynet med et ekstra titelblad med en vignet tegnet af Niels Skovgaard med en gammel skjald, der sidder og synger og spiller på harpe med en lyttende dreng ved sine fødder. Hermed var hovedsigtet med sangbogen klart angivet. Det drejede sig om at sikre den rette videregivelse af traditionen fra den ældre til den unge generation. Grundtvigs digt fra 1849, "Danmarks Engel", var gengivet på bagsiden af titelbladet, og det støttede Skovgaards vignet og udbyggede dets budskab: Det lille danske folk havde en ærværdig historie, der rakte tilbage til hedenold, hvor guderne havde sendt Skjold som konge og udtryk for folkeånden.

Højskolesangbogen var langt fra den eneste folkelige sangbog, men den var den dominerende og bliver med rette betegnet som den vigtigste sangbog i dansk sanghistorie (Dam-Jensen, 1999, 14). Nye udgaver af Højskolesangbogen er fortsat med at komme gennem hele 1900-tallet. I de første 13 udgaver var det næsten udelukkende bondekulturens normer, livssyn og holdninger, der kom til udtryk i bogens udvalg af danske sange. Først med den 14. udgave fra 1951 begyndte industrikulturen og arbejdersange at vinde indpas, men i meget begrænset omfang. I den 16. udgave, der udkom i 1974, skete der imidlertid en kraftig rydning af en del af det ældre arvegods, men uden at traditi-

onen blev anfægtet på afgørende punkter. Til gengæld blev der plads til optagelse af en række sange på engelsk, tysk og fransk. Højskolesangbogen afspejlede på denne måde den samfundsmæssige forandring, der var i gang, blandt andet med Danmarks optagelse i Fællesmarkedet fra januar 1973. Modtagelsen var dog yderst blandet, og nogle anmeldere hævdede, at den nye sangbog forrådte ungdommen. Både i dagspressen og højskoleverdenen blev den 16. udgave af den traditionsrige sangbog ikke blot negativt anmeldt, men direkte udskældt³, og i den 17. udgave, der udkom i 1989 var de fremmedsprogede sange atter forsvundet, og et par nye temaer blev indført: "Sprog og ånd" samt "Folkelivet".

Ved udgivelsen af den 18. udgave fra 2006 har sangbogen kort og godt fået titlen "Højskolesangbogen". De fremmedsprogede sange er i denne udgave atter tilbage idet redaktørerne bl.a. giver plads til fem danske sange oversat til engelsk (for eksempel Benny Andersens "Se hvilken morgenstund"). I alt finder man i sangbogen 29 engelsksprogede og 10 tyske sange, der især har til formål at gøre det nemmere for folk med andre sprog at blive en del af fællesskabet i en globaliseret tidsalder.

Helt i tråd med traditionen indtager Grundtvig som ophavsmand til 86 af sangbogens 572 sange dog stadig en meget fremtrædende plads i Højskolesangbogen, og da B.S. Ingemann og Jeppe Aakjær, som forfattere bag henholdsvis 23 og 18 af sangene, indtager henholdsvis en 2. og 3. plads er det stadig en sangbog med et godt greb i traditionen og den klassiske højskolesang. Så meget endda, at nogle anmeldere beskrev den 18. udgave som en anakronisme, og anbefalede læserne at holde sig til den foregående 17. udgave (Marstal, 2006). Imidlertid overraskede den nye Højskolesangbog alt og alle ved at sælge 100.000 eksemplarer på bare to måneder, og i en opgørelse fra 2014 anslås sangbogen at have solgt op mod 2,8 millioner eksemplarer, siden første udgave kom i 1894 (Mikkelsen, 2014). Dermed er Højskolesangbogen den danske sangbog, der udkommer i størst oplag.

De intense, ofte indædte debatter i forbindelse med hver ny udgave af Højskolesangbogen viser, at selv velbegrundede ændringer og små justeringer af dette nationale symbol kan vække modstand og langtfra er velset hos alle. Det skyldes, at Højskolesangbogen af mange fortsat tillægges stor betydning for fastholdelsen og udviklingen af en fællesskabsfølelse i den danske befolkning. Andre er dog mere skeptiske over for dens betydning i nutiden (Warming, 1988, 81f).

---

3 En redegørelse for de væsentligste anmeldelser findes i *Højskolebladet*, 13, 1975.

Arbejdersangbøger

I 1865 udkom *Sangbog for Arbejderforeningen*, udgivet af Arbejderforeningen af 1860, der var stiftet af den glødende antisocialist og stærke nationalist, redaktør Christian V. Rimestad. Sangbogens tekster og prioriteringen af dem afspejlede hans holdninger til samtidens nationale spørgsmål. Den første sang var "Kong Christian" og den anden "Der er et yndigt Land", der blev efterfulgt af Wilsters "Hvor Bølgen larmer højt fra Sø" og Grundtvigs "Moders navn har himmelsk Lyd". Det var treenigheden af konge, fædreland og modersmål, som indledte sangbogen, og som hæftets øvrige sange var helt uden mindelser om økonomiske eller dannelsemæssige skel i samfundet. Det var dels fædrelandsange, dels lejlighedssange skrevet til pligttopfyldende, nøjsomme håndværkersvende, der gennem fællessangen blev samlet i en harmoniseret enhed. En enkelt sang skilte sig dog lidt ud: "Jeg priser meer end Guld og Diamanter", skrevet af U.P. Overby, der priste hver brun og barket næve. Denne sang pegede frem mod et andet fællesskab end det nationale: Det socialistiske fællesskab, der tager udgangspunkt i de materielle vilkår. Det var i øvrigt Overby, der omkring 1871 skrev den populære socialistiske marchsang "Snart dages det Brødre, det lysner i øst", men denne sang blev ikke optaget i de senere udgaver af Arbejderforeningens sangbog.

I begyndelsen af 1870'erne var Rimestads Arbejderforening ved at være passé, og den afløstes af den socialistiske arbejderbevægelse, som var opstået i Danmark i kølvandet på Pariserkommunen. De sange, som blev benyttet her, var i de første årtier socialistiske kampsange, og her var Overbys socialistmarch særdeles velegnet til at sammensveje bevægelsen. Holdningen til krigsgalskab og nationale udtryk var klart distancerende. I ugebladet *Socialisten* blev fædrelandssange skarpt undsagt i 1872. De var udtryk for "Nationalitets Sværmeriet" og indebar kimen til fjendskab og krige. (*Socialisten* 20. januar 1872. Her efter Christiansen, 1992, 525). I den borgerlige presse blev socialdemokraterne generelt skildret som fædrelandsløse, og spørgsmålet om støtte til de dansksindede nordslesvigere blev flittigt debatteret. Socialdemokratiet bekæmpede alle former for politisk undertrykkelse, også den nationale, og gik ind for folkenes selvbestemmelsesret. Men partiet var også modstander af økonomisk undertrykkelse og hævdede, at mange slesvigske "Patent-Patrioter" satte deres økonomiske interesser over de nationale (*Socialdemokraten* 5. marts 1896). Den første egentlige arbejdersangbog blev udgivet af Louis Pio i 1875, kun fire år efter begrebet arbejdersang var blevet skabt i Paris med sangen "Internationale".

Indførelsen af valgret for kvinder og tjenestefolk i 1915-grundloven var med til give arbejderne midlerne til at gøre Danmark til deres fædreland, som den

socialdemokratiske politikere Borgbjerg udtrykte det. I forbindelse med Genforeningen i 1920 bød dagbladet *Socialdemokraten* sønderjyderne velkommen til "vort fælles Hus" og beskrev Danmark som et folkeligt og nationalt fællesskab (Christiansen, 1992, 570). Den mere positive holdning over for fædrelandet afspejlede sig i *Arbejdersangbogen*, som blev samlet og udgivet af Arbejdernes Oplysningsforbund, første gang i 1926. På forsiden af den røde sangbog var der en lyre omslynget af poesens blomst og anbragt foran høje huse med talrige lejligheder. Lyren var et rammende symbol på den nye arbejdersang, der videreførte væsentlige dele af 1800-tallets poesi og musik. Julius Bomholt, der var en af partiets fremtrædende ideologer, fremhævede betydningen af at bruge fællessang:

... det er vistnok faa Steder i Verden, hvor der synges saa meget som i Danmark. Danmark er Folkesangens Land ... Der kan siges meget smukt om Kunstsangen, den professionelle Sang, Solopræstationen, og dog er det skønneste af alt: en Folkesang, der "forener, idet den forsoner – kamplystne Kræfter i samstemmig Trang". Enhver Bevægelse, der vil vokse sig stærk, maa bruge Sangen som inspirerende Kraft. Hvad hundrede Taler ikke kan udrette, formaar Sangens ord og Toner. En Idé bliver for alvor Magt, naar den er ombrust af Sang ... (Bomholt, 1945, 109)

I *Arbejdersangbogen* var der ikke blot ældre og nyere kampsange, men tillige en del af de traditionelle fædrelandssange og enkelte salmer, selvom distancen til borgerskabet var del af det identitetsskabende grundlag. Arbejderbevægelsen var fra midten af 1920'erne bevidste om at være en væsentlig del af Fædrelandet, og denne holdning forstærkedes fra omkring 1930, hvor Stauning for anden gang stod i spidsen for regeringen. Nu var arbejderne ikke blot fuldgyltige medlemmer af samfundet, men tillige dets ledende kræfter. (Christiansen, 1992, 578f). Dette holdningsskift fik et rammende udtryk i Oskar Hansens sang "Danmark for folket" fra 1934. Slutstrofen afspejler både selvbevidstheden hos den sejrende bevægelse og rummer en hyldelse til folkestyret:

Danmark for folket –
det klinger og gror,
plads for os alle
ved samfundets bord.

Kamp imod dem, der vil storme og slå
de friheds lyse skanser, som vort folk bygger på.
Plads for hver tanke, der levende gror,
det er vor stærke tone i det store verdenskor.

Plads for os alle, plads for alle, der vil
Danmark for folket.

Her citeret efter *Arbejdersangbogen*, 9. udgave.. s. 45

Denne danmarkssang kom til at indtage førstepladsen i *Arbejdersangbogen* i 5. udgave i 1946, hvor Overbys kampberedte socialistmarch "Snart dages det, Brødre" måtte vige for sangen om den nye plads i fædrelandsbilledet, som arbejderne nu indtog. I 1951 blev "Danmark for folket" også optaget i Højskolesangbogen, hvor der for første gang kom fem arbejdersange med. Men generelt var *Arbejdersangbogen* frem til 8. udgave langt mere åben for at optage sange fra Højskolesangbogen end omvendt, og Bjørnstjerne Bjørnson, Hostrup, Grundtvig og Ingemann var godt repræsenteret. Når påvirkningen i overvejende grad var ensidig, hang det sammen med, at den ideologi og kultur, som Højskolesangbogen repræsenterede, var den dominerende i samfundet.

De to sangbøger består fortsat som adskilte verdener, men med ligheder i indhold og i udbredelse. *Arbejdersangbogen* udsendes i lighed med Højskolesangbogen fortsat i nye udgaver og sælges også i store oplag. Den gradvise modernisering af arbejderbevægelsen har afspejlet sig i nye udgaver af sangbogen. "Danmark for folket" var således for sidste gang på førstepladsen i 1970, derefter er den blot anbragt i den alfabetiske rækkefølge. Den 12. udgave af *Arbejdersangbogen* udkom 2015, hvor 40 af 180 sange var nyoptagelser. Den største gruppe er arbejderbevægelsens sange samt folk/pop-sange, men der er også et mindre udvalg af årstids, danske og nordiske sange.

Den blaa Sangbog og de forbudte sange

Den blaa sangbog var de dansksindede slesvigeres mest brugte sangbog i tiden fra omkring 1880 til omkring 1940. Den første udgave udkom i 1867 under titlen *200 Sange* og blev udgivet af Sønderjysk Samfund i København som sangbog for eksilerede slesvigere (Clausen, 1967). Fra 1881 blev udgivelsen af sangbogen overtaget af den nyoprettede nordslesvigske sprogforening, og den officielle titel blev *Dansk Sangbog*, men i folkemunde fik den hurtigt navnet *Den blaa Sangbog* ud fra bindets farve, og denne undertitel blev i de senere udgaver trykt på allerførste side før det egentlige titelblad. På titelbladet stod bogens motto, et citat fra Edvard Lembckes sang om modersmålet:

Hver Sang, som Folket kender
og lytter til med Lyst,
det blev en Ring i Brynjen,
som dækker hendes Bryst.

Dette motto dækkede på forbilledlig vis sangbogens hovedsigte. Den skulle være et redskab i bestræbelserne på at få sønderjyderne til at føle sig som en del af det danske folk. Den kyndige kender af dansk sangtradition, Karl Clausen, har skildret udgivelsen af *Den blaa Sangbog* som et udtryk for samtidens politiske og nationale nødvendighed:

Aktiveringen af en befolkningsgruppe som sangere er i sig selv et forunderligt fænomen – sønderjyderne har i Den blå Sangbogs klassiske periode utvivlsomt været et sammensunget folk, mere kompakt end nogensinde før og med en begejstringens styrke, som næppe er overgået siden, det skulde da være i selve Genforeningstiden. I forklaringen på denne sangglæde indgår den politiske nødvendighed af at tage alle disponible kræfter i brug: de intellektuelle, de karakterdannende, de følelsesmæssige, det vil sige helheden af politisk oplysning, pleje af det danske sprog og litteratur og en sang, der ikke tabte de folkelige og nationale mål af syne. (Clausen, 1967, 8)

Den blaa Sangbog adskilte sig fra Højskolesangbogen ved i højere grad at medtage sange uden noget "nationalt" præg, sange som i samtiden blev betegnet som malkepejgeviser. Den tematiske opbygning lå klar fra første udgave. Der indledtes med sange om modersmålet, derpå fulgte mindesange om Danmarks historie, nyere fædrelandssange, Danmark, Norden og friheden. Som rosinen i pølseenden blev der afsluttet med drikkeviser, kærlighedsviser og aftensange. Det var især de kulturelle kerneområder, sproget, historien og fædrelandet og frænderne, som her blev hyldet og besunget, mens det sidste afsnit, der modsvarede den tyske sangkultur, var med til at sikre sangbogens brugsværdi i de befolkningsgrupper, der (endnu) ikke var omfattet af det nationale røre. Fra og med 2. udgave i 1868 blev drikkeviser og kærlighedsviser efterfulgt af en afdeling med sange med gudeligt indhold og børnesange. Dette viser, at sangbogen skulle bruges i hjemmene, og den dækkede ret bredt de forskellige befolkningsgruppers behov for fællessange. Men prioriteringen af de enkelte afsnit viste, at hovedsagen var at vække til forståelse for betydningen af fælles sprog og fælles historie. *Den blaa Sangbog* var tidssvarende i en grad, som ingen anden sangbog har været, blandt andet fordi den udkom i nye udgaver med ret få års mellemrum. Derfor kunne nyskrevne sange med helt aktuelt sigte hurtigt optages. Det gjaldt blandt andet for Niels Møller: "Der er vel Dag til Suk og Graad", skrevet til en fest i København i 1889 for rigsdagsmand Gustav Johannsen fra Flensborg, og Johan Ottosen: "Det haver saa nyligen regnet", digtet som en lejlighedssang i 1890. Begge sange blev optaget i den 5. udgave i 1891, som fra da af blev trykt i Sønderjylland. Sangbogen fik hermed et dagsaktuelt sigte.

De tyske myndigheder begyndte nu at betragte *Den blaa Sangbog* som et lidt for effektivt redskab i den nationale kamp. Dette fik betydning i Köller-perioden 1897-1901, hvor de dansksindede slesvigere kom under betydeligt pres.⁴ De blev ramt af udvisninger, den danske presse blev forfulgt, og brugere af *Den blaa Sangbog* fik undertiden bøder. Forfølgelsen af de danske sange kulminerede i årene 1903-1906. Ved en retssag i Haderslev blev *Den blaa Sangbog* karakteriseret af en tysk sagkyndig, professor Nis Schröder, med disse ord: "Denne Sangbog er det farligste Agitationsmiddel, danskerne ejer". (Stensgaard, 1908 og Adriansen, 2008). De tyske myndigheders påstand var, at de syngende fortolkede sange ud fra den dagsaktuelle strid mellem dansk og tysk. Der blev nedlagt forbud mod afsyngelse af en række danske sange og idømt bødestraffe herfor. Landretten i Flensborg og Kammerretten i Berlin stadfæstede disse domme, der gjorde brugen af visse dele af dansk kulturarv ulovlig. Forbuddet mod bestemte sange blev kontrolleret af preussiske gendarmere, der var til stede under de dansk-nationale møder og havde bemyndigelse – i henhold til en bestemmelse fra 1867 – til at skride ind, hvis der blev sunget sange med fornærmende eller ophidsende indhold i national henseende (Fink, 1999, 33f).

Blandt de forbudte sange var Edvard Lembcke: "Du skønne Land med Dal og Bakker fagre". Sangen skildrer det østslesvigske landskab og den nationale kamp mellem dansk og tysk i 1830'erne og 1840'erne. Den var skrevet til den 7. danske landmandsforsamling i Haderslev i 1859 og blev hurtigt meget yndet på grund af sin skildring af slesvigerne som en del af den danske folkestamme, og slutordene "... end en Dyst tør vel Dansken ride!" blev bevingede. Til manges forbløffelse var også den danske kongesang, "Kong Christian stod ved højen Mast", blandt de forbudte sange. Den skildrer krigen mellem Danmark og Sverige i 1600- og 1700-tallet, men de tyske myndigheder hævdede, at når dansksindede slesvigere sang om gotens hjelm og hjerne, der brast, så opfattede de goterne som tyskernes forfædre! Det afgørende var ikke det formelle indhold, men hvad de syngende mente og tænkte (Fink, 1999). Ud fra denne tankegang blev også den anden danske nationalsang, "Der er et yndigt Land", forbudt. Også denne var en patriotisk sang fra helstatstiden, digtet af Adam Oehlenschläger et par årtier før de nationale modsætninger blev udviklet i Slesvig. Men selvom denne ukrigeriske sang tilsyneladende ikke var ophidsende, blev den alligevel vurderet således af myndighederne på grund af det håb, der udtrykkes i slutstrofen: "Vort gamle Danmark skal bestaa, saa længe Bøgen spejler sin Top i Bølgen blaa".

Det var mere indlysende, at de to tidligere nævnte lejlighedsange, der var blevet optaget i 5. udgave af *Den blaa Sangbog*, måtte være blandt de forbudte

---

4 E.M. Köller var preussisk jurist og overpræsident i provinsen Slesvig-Holsten 1897-1901. Han førte undertrykkende politik over for den dansksindede befolkning i Slesvig.

sange. Modsætningen mellem “os” og “dem” eller rettere den preussiske stat og de dansksindede slesvigere blev således trukket skarpt op af Johan Ottosen i “Det haver saa nyligen regnet”. Det er en kampsang med salmetone, skrevet i anledning af sønderjyders besøg i København. Flere af stroferne blev af preussiske domstole betegnet som nationalt ophidsende, blandt andre denne:

De kan spærre med Farver og med Pæle,
de kan lokke med Løfter og med Løn, –
fælles Sprog giver vore Tanker mæle,
fælles Vilje gør Kampdagen skøn.
Nye Stridsmænd skal dér,
nye Stridsmænd skal her
slutte Kreds om den Fane, vi har kær.

Her citeret efter *Dansk Sangbog. Den blaa Sangbog*. 1939, nr. 16.

Retssagerne mod forskellige sange i *Den blaa Sangbog* medførte, at redaktionen af den 7. udgave fra 1899 havde indsat stjerner ved en række danske og nordiske sange om modersmålet og historien. Disse stjerner var en advarsel om, at gendarmerne undertiden skred ind, hvis sangen blev sunget til et offentligt møde. Det var derfor bedst kun at synge sangen ved private sammenkomster. Denne advarsel var naturligvis med til at give de markerede sange en “stjernestatus”. Det var den omstridte del af den dansk/nordiske kulturarv, og derfor blev den fastholdt med særlig omhu. Men de preussiske myndigheder gik videre, og der foregik også retssager i 1905-1906 (Fink, 1999, 41). Det kom til at afspejle sig på ejendommelig vis i sangbogens 8. udgave fra 1906. Her var blanke sider med nummeret på de forbudte sange, hvis tekst ikke måtte gives, men sangenes førstelinjer måtte dog anføres sammen med begrundelsen for forbuddet. Det blev i sagens natur meget yndede sange med et skær af martyrium over sig, og de blev ofte sunget fra de blanke sider ved private sammenkomster. Undertiden blev hele teksten dog indskrevet af sangbogens ejer. På dette tidspunkt var de preussiske myndigheders kamp mod de danske sange ved at stilne af.

Den blaa Sangbog blev trykt i 20 udgaver, og den sidste udkom i 1946. Allerede i 1930'erne var salget af den stærkt for nedadgående, men besættelsen gav en vis opblomstring. Efter 1945 blev Højskolesangbogen den dominerende sangbog i landsdelen. Dette viste bedre end mange statistikker, at den åndelige genforening var ved at være fuldbyrdet. Et af de vigtigste nordslesvigske dansknationale symboler blev nu erstattet af et rigsdansk, og det afspejlede, at nationen var blevet sammensvejet efter udvidelsen i 1920. Dette hindrede dog ikke, at der her – som i andre egne fjernt fra hovedstaden – fortsat fandtes

såvel lokal identitet som regional selvbevidsthed samt en folkegruppe, de tysk-sindede nordslesvigere, med en anden national identitet.

Kongesangbogen

Endnu en dansk sangbog har haft en meget stor udbredelse og en særlig historie. Det er *Kongesangbogen*, som i sine første udgaver hed *Dansk Folkesangbog*. Den blev uddelt gratis til samtlige husstande i Danmark i et antal af 1.200.000 eksemplarer den 26. september 1940 på Christian 10.s 70-års-fødselsdag. Initiativet kom fra den fynske forlagsboghandler Knud Flensted i Odense.⁵ En af de første dage i september 1940, lige efter det store landsdækkende alsangstævne, hørte han en radioudsendelse om forberedelser til fejringen af kongens runde fødselsdag. Han fik da den idé at udgive en sangbog med nationale sange som en gave til hele det danske folk. Som begrundelse har han senere nævnt, at for mange danskere kun kunne huske den første strofe udenad af fædrelandssangene, og at der i forbindelse med alsangstævner var brug for en folkesangbog. På tre uger lykkedes det Flensted at skaffe kongens accept af projektet, at sikre de nødvendige midler til trykning og indbinding, i alt 116.000 kroner, at få tilrettelagt en sangbog og manuskriptet trykt i millionoplaget. Det var en imponerende indsats, og det havde næppe været muligt at få så stor og positiv opbakning bag ideen, hvis der ikke havde været tale om en bog med danske fædrelandssange, der skulle være en hilsen til Regenten.

Finansieringen blev klaret af Nationalbanken, de store banker og en række industrivirksomheder. Trods krig og papirmangel lykkedes det at få bogen trykt på rekordtid i det store oplag. Ministeren for offentlige arbejder, Gunnar Larsen, under hvem postvæsenet sorterede, indvilligede i at lade Kongesangbogen postomdele vederlagsfrit. Dansk litteraturhistories store koryfæ, professor Vilhelm Andersen, skrev på mindre end et døgn en indledning til sangbogen, mens digteren Axel Juel samt to musikkyndige udvalgte sangene, der kom til at stå i alfabetisk rækkefølge. Udvalget af sange skete med stor omhu for at hindre, at besættelsesmagten skulle beslaglægge sangbogen. De fleste virksomhedsledere var positive over for henvendelsen om økonomisk støtte, omend noget skeptiske over for den meget korte tidsfrist. Der kom dog en klar afvisning fra enkelte, blandt andre skibsreder A.P. Møller, der ikke var tilfreds med sangbogens indhold. Han begrundede afslaget således:

---

5 Knud Flensted har efter krigen skrevet en udateret beretning "Eventyret om Kongesangbogen", som er stillet til rådighed af hans børnebørn. I *Fyns Stiftstidende* 19. juni 1960 blev der bragt et interview med Knud Flensted, hvori han fortæller historien om *Kongesangbogen*.

... det forekommer mig, at de Sange, der er valgt, ikke passer til Tiden. De ville passe fortrinligt til de forløbne Aars Selvopgivelse, som har ført Landet i Ulykke, men de har kun ringe Bud til et Folk, der skal genrejses. Der maa mandigere Toner til nu. (Knudsen, 1990)

Skibsrederen nævnte ikke, hvilke sange han manglede, men det er iøjefaldende, at sangene med tilknytning til det dansk-tyske spørgsmål var udeladt, for eksempel "Danmark dejligst vang og vænge", "Dengang jeg drog afsted" og "Brat af slaget rammet". Ligeledes var der heller ingen sange om Slesvig under tysk styre som "Det haver så nyligen regnet" eller bekendende sange som "Kærlighed til fædrelandet". Det var også iøjefaldende, at redaktionen havde bortskåret en af stroferne i Adolf von der Reckes "Kongernes Konge". Det er en sang med en højstemt national tone, og den bærer præg af at være skrevet under Treårskrigen. Den udeladte strofe var en appel rettet direkte til Gud, og redaktionen har tilsyneladende frygtet, at teksten af besættelsesmagten kunne opfattes som *for* aktuel:

Slyng om os alle Enigheds Baand.
Send fra din Himmel Begejstringens Aand!
Følg du i Fare
den tapre lille Skare,
løft over Hæren din velsignede Haand!

Tredje strofe i Adolph von der Recke: "Kongernes Konge!".

Her citeret efter 3. oplag af *Kongesangbogen*, 1940

Der kom mange protester over denne udeladelse, og derfor blev sangen gengivet i sin fulde udstrækning på den indvendige side af omslaget til *Kongesangbogen* fra og med 3. oplag, som var til salg i boghandlen. Hvorvidt besættelsesmagten har godkendt den famøse strofe, vides ikke. A.P. Møllers bedømmelse af sangbogens manglende mandige tone var imidlertid meget rammende, og dens grundtone lå unægtelig langt fra den nationale "Genrejsning", som skibsrederen arbejdede for i efteråret 1940 i den såkaldte Højgaardkreds sammen med andre erhvervsfolk af nationalkonservativ observans. Problemet var ikke blot redaktionens forsigtighed, men tillige den kendsgerning, at kun et mindretal af de populære danske fædrelandssange giver udtryk for heroisme og kampvilje. De er derimod ofte karakteriseret ved en vis afstandstagen fra storhed og magt, og de fremhæver ofte lidenhed som attråværdig.

Kongesangbogen er et tidstypisk udtryk for den nationale brugslrik i de første besættelsesår. Da sangene er anført alfabetisk, indledes der med "Alt staar i Gud Faderhaand" og afsluttes med "Vort Modersmaal er dejligt". Indholdet af-

spejler den af Gud beskyttede danske nation, og i sangene prises de kulturelle kerneområder: Sproget, folket, fædrelandet, historien og flaget. Nation og stat fremstår i denne sangbog som et harmonisk hele, der er rig på kultur og tradition. Landet består af agre, skove, søer og strande, mens industrialisering og urbanisering er ukendte begreber. Gennem afsyngelsen af sangene om dette idealland kunne det danske folk finde selvbekræftelse og tryghed i en truende og usikker tid.

Kongesangbogen blev trykt i et lille, handy lommeformat på 96 sider med blødt omslag. En særlig fornemt indbundet udgave blev overrakt til kongen, der efter ønske fik 50 styk af denne udgave til uddeling i den kongelige familie og ved hoffet. Der blev genoptrykt nye oplag af *Kongesangbogen* til salg i boghandlen under hele krigen, og i 1945 blev den udgivet i en udvidet udgave på 196 sider til kongens 75-års-dag. Efter Christian 10.s død blev den genudgivet med Frederik 9. på forsiden. Det 15. og sidste oplag udkom omkring 1955. Hermed var *Kongesangbogen* trykt i 1.850.000 eksemplarer. Det var langt det største samlede oplag, nogen dansk sangbog hidtil var udkommet i. Højskolesangbogen var på dette tidspunkt kun trykt i cirka 500.000 eksemplarer.⁶ Dette beviser dog ikke i sig selv noget om sangbogens brug, men det efterfølgende store salg af en sangbog, der er blevet gratis uddelt til alle, vidner om, at man har brugt den. Den billige udførelse og pris bevirkede, at besiddelsen af den ikke var et statussymbol. Endelig viser sliddet på mange af kongesangbøgerne, at de rent faktisk har været flittigt brugt.⁷

Fædrelandssange som nationale symboler

Den nationale fællessang afspejler et værdigrundlag, et dannelsesideal, en æstetik og en livsform, der er ændret på afgørende vis i det moderne samfund. I hverdagen indgik førhen brugen af sange, også fædrelandssange, som en del af mange livssammenhænge og arbejdssituationer, der nu er ændret eller helt forsvundet, og samtidig er de danske sange som kulturelle udtryk kommet under pres af globaliseringen og den internationale popkultur. Alligevel er der næppe grund til at antage, at den nationale fællessang helt vil forsvinde, da der foregår en beskeden, men vedholdende fornyelse af genren. Eksempler herpå er Shu-bi-duas udgave af "Midsommervisen", Erik Grips fortolknin- ger af en række af Grundtvigs sange og Pia Raugs tilsvarende nye fortolknin-

---

6 Oplagstallene på de 15 udgaver af *Kongesangbogen* fremgår af kolofonen. De forskellige udgaver er udateret, men kan nogenlunde tidsfæstes ud fra de gengivne billeder af kongefamilien. Det samlede oplagstal på de første 13 udgaver af Højskolesangbogen fremgår af Bak, 1977, 106.

7 Iagttagelse ud fra bevarede eksemplarer i museer, arkiver og privateje.

ger af en række sange fra Højskolesangbogen. De danske fædrelandssange afspejler et nationalt tilhørsforhold, som i overskuelig fremtid fortsat vil indgå som en af de mange identiteter, som de fleste danskere er udstyret med. Derfor vil den nationale fællessang givetvis overleve, men den vil indgå i bredere sammenhænge end tidligere og blive anvendt side om side med de internationale popsange.

Et generelt træk ved fællessange er, at de næsten altid har et tema hentet fra et af de fire hovedområder: Nationalfølelse, religion, politik og erotik (Albertsen, 1978, 152; 159). En sang, der besynger et af disse områder og samtidig næsten umærkeligt formår at associere til et eller flere af de øvrige, vil have stor gennemslagskraft og levedygtighed. Et eksempel herpå er Kai Hoffmans lyriske skildring af den danske sang som en ung blond pige, der går og nynner i Danmarks hus. Et andet eksempel er Johannes Helms "Jeg elsker de grønne lunde", som han skrev til en grundlovsfest på Eremitagesletten i 1873. Her favner digteren over nationalfølelse, religion og politik. Han indleder med en lovprisning af dansk natur og fremsætter en stærk kærlighedserklæring til fædrelandet, som digteren – og den gruppe, der synger sangen – helt og holdent identificerer sig med. Begrebet fædreland omfatter her både stat og nation: "Hver glans, hver plet vil jeg bære,/som falder på Danmarks navn." Helms havde deltaget i Treårskrigen og oplevet 1864-krigen på nært hold, og indirekte rummer sangen både krigsnederlag og genforeningshåb. Da deltagerne i grundlovsfesten i 1873 sang slutstrofen, stående på Eremitagesletten under Dannebrog med udblik til Dyrehavens nyudsprungne bøgetræer, kunne de opleve en næsten naturgroet enhed af fædreland, flag, nationaldag, folkestyre – og Vorherre selv, der altid har stået sit danske folk bi:

Men end er der sang i skoven,
højt bølger det røde flag;
end er der en Gud foroven,
der råder for Danmarks sag.

Folkehøjskolens sangbog, 17. udgave. Odense 1989, nr. 161

Det er ikke forbavsende, at denne sang er blandt de oftest trykte fædrelandssange i 1900-tallets sangbøger.

Note:

Artiklen er en let justeret og ajourført udgave af et kapitel i Inge Adriansen: *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000*, bd. 2, Museum Tusulanums Forlag 2003.

Generelt citeres sangene fra de seneste udgaver af *Folkehøjskolens Sangbog* og *Arbejdersangbogen*. Sange, der ikke er gengivet i de nutidige udgaver af de to klassiske sangbøger, er citeret ud fra samtidige sangbøger eller sangblade.

Referencer

Sangbøger

Arbejdersangbogen, 9. udgave, 1999.

Dan. Samling af Fædrelandssange. Udgivet af A.F. Elmquist. Aarhus 1820.

Dansk Sangbog. Den blaa Sangbog, nr. 16, 1939.

Danske Fædrelandssange. Udvalgt med Indledning og Oplysninger ved Ingeborg Simesen. Udgivet af Daneklærerforeningen. København 1920.

Folkehøjskolens sangbog, 17. udgave. 1989.

Kongesangbogen, 3. oplag, 1940.

Øvrige

Adriansen, Inge (2008). "Et af de farligste agitationsmidler, danskerne ejer" – Sønderjydernes blaa Sangbog. I: Anne Svånaug Haugan, Niels Kayser Nielsen og Peter Stadius (red.): *Musikk og nasjonalisme i Norden*. Porsgrunn.

Albertsen, Leif Ludvig (1978). *Lyrisk der synges*. København.

Bak, Karl (1977). *Højskolesangbogens historie*. København.

Berggren, Helen (1998). Fællessangens danske historie. I: Edith Aller og Michael Schelde (red.): *Sangen i skolen*. København.

Bomholt, Julius (1945). *Kulturproblemer*. København.

Borup Jensen, Thorkild (1992). Besættelsestidens digte og sange som udtryk for national oplevelse og bevidsthed. I: Ole Feldbæk (red.): *Dansk Identitetshistorie*, bd. 4. København.

Christiansen, Niels Finn (1992). Socialismen og fædrelandet. Arbejderbevægelsen mellem internationalisme og national stolthed 1871-1940. I: Ole Feldbæk (red.): *Dansk Identitetshistorie*, bd. 3. København.

Clausen, Karl (1958). *Dansk Folkesang gennem 150 år*. Statsradiofonien. København

Clausen, Karl (1967). *Den blå sangbog i hundredåret for dens fremkomst*. Udgivet af Sprogforeningen. Aabenraa.

Conrad, Flemming (1991). Konkurrencen 1818 om en nationalsang. I: Ole Feldbæk (red.): *Dansk Identitetshistorie*, bd. 2. København.

Dam-Jensen, Elsemarie (1999). Fællessangens historie. I: Karen Bjerre og Lisbeth Kiil (red.): *Sanghåndbogen*. København.

Davidson, Jacob (1884). *Fra vore Fædres Tid*. København.

Elmquist, A. F. (1829). *Dan. Samling af Fædrelandssange*. Aarhus.

- Elmstrøm Nielsen, Puk (2011). *Alsangen 1940, I: Passage – Tidsskrift for litteratur og kritik*, årg. 26, nr. 65.
- Elmstrøm Nielsen, Puk (2002). *Alsangen 1940*. Speciale afleveret ved Aarhus Universitet.
- Fink, Troels (1999). *Båndene bandt. Forbindelsen over Kongeåen 1864-1914*, bd II. Aabenraa.
- Gravesen, Finn (red.) (1977). *Musik og Samfund*.
- Grundtvig, N.F.S. (1877). *Mands Minde 1788-1838*. Udgivet ved Svend Grundtvig. København.
- Heiberg, Steffen (2001). Modet værger. Kongetjeneste og borgerdyd. I: Søren Mentz (red.): *Kampen i Kongedybet. Slaget på Reden*. København.
- Holm Knudsen, Inge (1990). Sammenholdets sangbog. Artikel i *Morgenposten* 9. september. Skrevet på baggrund af bevarede breve i firmaets arkiv. Dette arkiv eksisterer ikke længere.
- Kuhn, Hans (1990). *Defining a Nation in Song. Danish patriotic songs in songbooks of the period 1832-1870*. København.
- Lyngby, Thomas (2001). *Den sentimentale patriotisme*. København.
- Marstal, Henrik (2006). Den nye Højskolesangbog er en anakronisme, anmeldelse i *Information*, 18. oktober.
- Mikkelsen, Morten (2014). Den danske sangskat er årtiets bogsucces. *Kristeligt Dagblad*.
- Skovmand, Roar (red.) (1969). *Højskolens Ungdomstid i Breve*, bd. II. København.
- Stensgaard, Erling (1908). *De forbudte Sange. Nordiske Digte i Udvalg ved prøjsiske Domstole*. Aarhus.
- Warming, Per (1988). *Folkelig musik der swinger – fra Grundtvig til Kim Larsen*. Egtved
- Ørbæk Jensen, Anne (1996). *Hellig Flamme. Studentersang i Danmark i 1800-tallet*. København.